

Osztrák hangok az 1917-es orosz forradalmakról

Az 1917-es oroszországi forradalmak századik évfordulója sokszínű és gyakorlatilag áttekinthetetlenül sok rendezvényre adott lehetőséget, számtalan megemlékezésre, reflexióra, újraértelmezésre motiválta a nemzetközi tudományos és kulturális élet résztvevőit. A százéves jubileum kapcsán mindenképp előtt két egymásnak gyakran ellentmondó jelenségre szeretné felhívni a recenzens a figyelmet. Szembetűnő és nyilván nem véletlen, hogy mennyire másként emlékeznek annak szülőhazájában, illetve azon kívül a száz évvel ezelőtti orosz eseményekre. Az emlékezetkultúra és az aktuálpolitika nehézségekkel és gyakran feszültségekkel terhelt összefonódását kiválóan szemlélteti az is, hogy milyen módon ünneplik – ha egyáltalán – Oroszországban a hagyományos cári majd a kapitalista rendet is megdőntő 1917-es forradalmakat. Ebben az összefüggésben nagy (volt) a kihívás az oroszországi irányított emlékezetpolitika számára.¹ Röviden összefoglalva a következő főbb tendenciák rajzolódtak ki: az orosz események francia forradalomtól eltérő tendenciáinak – előnyeinek és árnyoldalainak – kihangsúlyozása, Lenin személyének háttérbe szorítása, illetve az események patrióta elemeinek és a kommunizmussal szembeni ellenállás-

* Verena MORITZ: *1917. Österreichische Stimmen zur Russischen Revolution*. Residenz Verlag, Salzburg–Wien, 2017. 278 p.

¹ Magyarul erről lásd a Krausz Tamással 2017. november 4-én megjelent interjút: SIMON Zoltán: A hatalmi elit ma is retteg a forradalom örökségétől. *nepszava.hu*. Forrás: <http://nepszava.hu/cikk/1144665/2> (Letöltve: 2017. 11. 24.).

nak a hangsúlyozása. Továbbá meghatározó maradt az évek óta tartó „hivatalos” orosz emlékezetpolitika azon eleme is, amely az 1917 előtti Oroszország nosztalgikus, idealizált félremagyarázását, átértelmezését hangsúlyozza, ahogy az azóta szentté avatott cári család piedesztálra emelése is rányomta bélyegét az 1917-es események (újra)értelmezésére.

Az emlékezetpolitika másik pólusát képviseli az euroatlanti tudományos, történeti (újra)értelmezések sokasága, a megjelent monográfiák, tudományos kötetek, valamint a konferenciák és kiállítások² sora. Ahogy az 1917-es orosz forradalmak már a kortársakat is megosztották, úgy mind a mai napig többféle, gyakran egymásnak ellentmondó narratívák léteznek. A 2010-es évekre azonban legalább két alapvető historiográfiai konszenzus kristályosodott ki, amelyek minimális közös nevezőként a történelmi alapmunkák alkotóelemei. Az egyik ilyen közös álláspont szerint az oroszországi forradalom/forradalmak (1905, 1917. február, 1917. október) egyértelműen történelmi fordulópontot jelentett/ek, miközben azzal kapcsolatban, hogy egy vagy több forradalom zajlott-e le 1917-ben, már eltérőek az értelmezések. Az 1990-es évek óta meghatározó mainstream értelmezések az 1905-ös és az 1917. februári fordulatra forradalomként tekintenek, míg 1917 októbere kapcsán inkább annak a puccsjellegét hangsúlyozzák. Ennek a szinte kanonizált forradalomértelmezésnek adott újabb lendületet Orlando Figes 2015-ös munkája. Az angol történész értelmezésében az orosz forradalom egy „száz évig tartó ciklus” volt, amely csak a Szovjetunió 1991-es összeomlásával ért véget.³ Az ezredfordulótól egyre meghatározóbbá vált a global historynak köszönhető-

² A német nyelvterület legjelentősebb orosz forradalmakra emlékező kiállítása a zürichi Landesmuseum és a berlini Deutsches Historisches Museum együttműködésében készült. Az eredmény Zürichben 2017 tavaszán (február 24.–június 17.) volt látható. Lásd: <https://www.nationalmuseum.ch/d/microsites/2017/Zuerich/RussischeRevolution.php> (Letöltve: 2017. 11. 26.). A berlini történelmi múzeumban (2017. október 18.–2018. április 15.) még jövő tavaszig lesz látogatható a múzeum didaktikailag és szakmailag is kiemelkedően igényes és magas színvonalú kiállítása. Lásd: <https://www.dhm.de/ausstellungen/1917-revolution.html> (Letöltve: 2017. 11. 26.).

³ Orlando FIGES: *Hundert Jahre Revolution. Russland und das 20. Jahrhundert*. Hanser Berlin, Berlin, 2015. 10.

en a másik, többségében konszenzusra jutott nézőpont, amely az 1917-es történések megítélésében is a folyamatszerűséget és a globális nézőpont jelentőségét helyezi előtérbe. Ezt a globális megközelítést képviselik az utóbbi évek nagy történelmi összefoglalásai, a mesternarratívák Orlando Figestől,⁴ Helmut Altrichtertől,⁵ Haumann Heikótól,⁶ Peter Holquisttól,⁷ vagy akár Alexander Rabinowitchtól⁸ is.⁹

A most bemutatásra kerülő munka újszerűsége abban – is – rejlik, hogy izgalmas, új nézőpontból közelíti meg az 1917-es esztendő Oroszországát. A nagy háborús ellenfél, a Habsburg Monarchia szemszögéből mutatja be az orosz eseményeket. Ez az osztrák nézőpont reagál a saját belső, birodalmi válságra is, egy olyan állam szemszögéből elemzi tehát tárgyát, amely törekszik az orosz „sorsot” elkerülni. Műfaji szempontból is innovatív a munka, érdekes keverékét olvashatjuk a monografikus igényű elbeszélésnek és a körültekintő válogatáson alapuló forráskiadásnak. Verena Moritz munkája¹⁰ egy kellemes és jól sikerült egyensúlyt teremtett a kizárólag a szűk szakközönségnek írt szakmunkák és a public history szélesebb rétegek számára is könnyen befogadható olvasmányai között. Miről is van szó? Az osztrák történész az 1917-es orosz eseményekkel kapcsolatban a bécsi Nemzeti Levéltárban található dokumentumok és újságcikkek segítségével érzékelteti a korabeli osztrák nézőpontot.

⁴ Orlando FIGES: I. m.

⁵ Helmut ALTRICHTER: *Rußland 1917. Ein Land auf der Suche nach sich selbst*. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2017.

⁶ Heiko HAUMANN: *Die Russische Revolution 1917*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2016.

⁷ Peter HOLQUIST: *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis 1914–1921*. Harvard University Press, Cambridge, 2002.

⁸ Alexander RABINOWITCH: *The Bolsheviks in Power: The First Year of Soviet Rule in Petrograd*. Indiana University Press, Bloomington, 2007.

⁹ S. A. SMITH: *The Historiography of the Russian Revolution 100 Years on. Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*, 2015/4. 733–749.

¹⁰ A szerző az orosz forradalom történetében való szuverén jártasságát tükrözi a neves osztrák Böhlau Kiadó gondozásában megjelent kötete is. Lásd: Verena MORITZ–Hannes LEIDINGER: *Die Russische Revolution*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2011.

A forráskiadás 64 szakszerű, kiegészítő jegyzetekkel ellátott dokumentumot tartalmaz – mindez kicsit kevesebb, mint a felét adja a könyvnek. A másik részt a szélesebb olvasóközönség számára is érthető és élvezhető nyelvezetű, alapos és széles látókörű tudományos narratíva teszi ki, amely közérthetően megvilágítja a kötetben olvasható dokumentumok történelmi hátterét. A felépítésében is kiegyensúlyozott kötet olvasmányosan mutatja be a máig vitatott világtörténelmi eseményt, illetve rámutat annak nyitott kérdéseire és fehér foltjaira is. Miközben azokat az olvasókat is továbbgondolásra ösztönzi, akik csupán az iskolapadok között szerzett, mára már akár megkopott történelmi előismereteikre támaszkodhatnak.

Az első, bevezető fejezet címe, *A darabokra hulló világ* is előjelzi számunkra, hogy 1917-ben nemcsak a Romanovok, hanem a Habsburgok birodalma is mély és komplex válságba süllyedt. Az első világháború megadta az utolsó és végzetes dőfést a közép- és kelet-európai soknemzetiségű birodalmaknak (az osztrák, az oszmán és az orosz birodalmaknak), amelyek társadalmi és gazdasági modernizációja a századforduló időszakában már jókora lemaradást mutatott a későbbi győztesekkel, a nyugat-európai államokkal és hangsúlyosan az Egyesült Államokkal szemben.¹¹

A Habsburgok és a Romanovok birodalma a világháborúban ellenfelek voltak, így nem véletlen, hogy Bécs politikai-katonai elitje nagy érdeklődéssel figyelte az oroszországi eseményeket. Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai és diplomáciai hírszerzése minden adódó alkalmat megragadott arra, hogy a legfőbb ellenfeléről,¹² belső állapotáról, katonai, gazdasági helyzetéről értesüléseket szerezzen. A háború második felében már egyértelművé vált a hatalom bécsi birtokosai számára is, hogy

¹¹ A téma egyik legújabb nemzetközi tanulmányokat tartalmazó összefoglalója: Anton PELINKA–Karin BISCHOF–Walter FEND–Karin STÖGNER–Thomas KÖHLER (Hrsg.): *Geschichtsbuch Mitteleuropa. Vom Fin de Siècle bis zur Gegenwart*. New Academie Press, Wien, 2016.

¹² A keleti front jelentőségét jelzi, hogy a Habsburg Birodalom katonai foglyainak többsége orosz nemzetiségű volt, ahogy fordítva is igaz. Az Oroszországban hadifogságba esett katonák többsége az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt.

a két birodalom válságállapota között egyre több hasonlóság van, a lakossági élelmszer-ellátási nehézségtől és békevágyától kezdve egészen a gazdasági kapacitás kimerüléséig, nem is beszélve a nemzetiségek emancipációs törekvéseiről. Az Orosz Birodalom válsága nem 1917-ben kezdődött, tegyük hozzá, a Habsburgoké sem. A bécsi döntéshozók már 1914-től számoltak egy mihamarabb kitörő orosz forradalommal, amely meghozná Bécs számára a remélt győzelmet, fejtette ki Moritz. Noha 1917 februárjában a forradalmi fordulat megtörtént, mindez Bécs számára az előzetes osztrák várakozás ellenére se gyors győzelem, se gyors békét nem hozott.

1917. februárban a keleti fronton túl történekekről az első információk Bécsbe lassan, töredékesen érkeztek. A kötet dokumentumai is visszatükrözik az egymásnak ellentmondó hírek okozta bizonytalanságot. Az első hivatalosnak tekinthető híradások óvatosan fogalmaztak, miközben a császári adminisztráció mindent megtett annak érdekében, hogy elejét vegye az esetleges válságjelenségekkel kapcsolatos, veszélyekkel terhes összehasonlításoknak. Miközben az orosz eseményeket alapvetően pozitívan értékelte, bízva a gyors keleti fegyveres győzelemben. Azonban nem csak a császári katonai-politikai elitek számára jelentett kihívást a cári háborús abszolutizmus megdöntése: az orosz demokratikus forradalom sikere az osztrák szociáldemokrata pártot is kurzusváltásra készítette. Hiszen 1917 tavaszától kezdve a munkásság követeléseinek megkerülhetetlen viszonyítási alapjává váltak az orosz események. Az osztrák baloldalnak is intenzívebb és radikálisabb programot kellett hirdetnie annak érdekében, hogy befolyását megtarthassa az osztrák munkásság felett. Noha a szerző külön hangsúlyozta, hogy az orosz forradalmak korabeli osztrák recepcióját kívánta csupán bemutatni, a 26. oldalon elhangzott egy mondatnál kicsit többet is szánhatott volna magyar reakciók felvázolására. Mégiscsak egy dualista Osztrák–Magyar Monarchiáról és nem csupán egy osztrák birodalomrészről volt szó. Moritz leszögezi, hogy az oroszországi események katalizátorként hatottak a Habsburg Birodalom válságára, és elsősorban „szimbolikus erővel” bírtak az események felgyorsítása és felfokozása kapcsán.

Ennek alátámasztására hozta példaként az egész birodalmon végigsöprő 1918. januári sztrájkot, amelynek meghirdetésére – ha nem is közvetett módon, de – mindenképpen hatással voltak az orosz események. Ez a sztrájkhullám azonban nem váltotta be Lenin reményét, hiszen ekkor még sem a Habsburgok birodalma nem omlott össze, és Moszkvának sem sikerült a breszt-litovszki különbékét megakadályoznia vagy Oroszország számára kedvezőbb feltételeket elérnie.

Egy további érdekes aspektusra hívja fel a figyelmet az osztrák történésznő, amikor plasztikusan szemlélteti és dokumentumokkal támasztja alá, hogy a februári forradalom kitörése nagyobb meglepetést és megrökönyödést váltott ki a nemzetközi közvéleményből, mint az októberi fordulat. Az 1917 folyamán Oroszországból érkező hírek alapján a nemzetközi közvélemény már számolt a bolsevikok megerősödésével. Másrészt – emeli ki a szerző – a korabeli felfogás inkább a februári fordulatot értékelte sorsfordító, forradalmi jelentőségű eseménynek, és az októberi bolsevikpuccsot inkább csak egy újabb, kisebb jelentőségű, belső hatalomeltolódásként értelmezte. A 20. és 21. század történeti emlékezete épp ennek fordítottja, a polgári-demokratikus kísérlet emlékezete eltörpül a bolsevik-kommunista fordulaté mögött. Verena Moritz historiográfiai munkásságának egyik korábbi, de meghatározó gyümölcse az Oroszországból hazatérő „k. u. k.” hadifoglyok, másrészt az orosz hadifoglyok monarchiabeli történetének vizsgálata.¹³ Ezen téma rövid és frappáns összefoglalását is olvashatjuk ebben a kötetben, amelyet izgalmas dokumentumválogatással tett színesebbé.

A bemutatásra került korabeli dokumentumok egyik közös jellemzője, hogy olyan személyektől származtak, akik a Habsburg Birodalom állampolgárai voltak. Másrészt 1917–1918 között íródtak, így ezek esetében az orosz események valamilyen okokból végrehajtott újraértelmezésére – keletkezési idejük miatt – még nem kerülhetett sor. Harmadsorban eddig nem is publikálták őket, a bécsi Nemzeti Levéltárban feküdtek évtize-

¹³ Verena MORITZ: *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich 1914–1921*. Bernard und Graefe Verlag, Bonn, 2005.

dek óta érintetlenül. Az 1917-es orosz eseményeket testközelből figyelemmel kísérő monarchiabeli kortársak, civilek és hadifoglyok, újságírók, diplomaták, politikusok jelentéseiről, helyzetértékeléseiről van szó. A szerző intenciója szerint ezek a korabeli szövegek feltárhatják számunkra a múlt „realitásának” egy ismeretlen szeletét.

A legtöbb dokumentum valamilyen erőszakos esemény köré szerveződött. Vörös fonalként húzódik végig a forrásokon a brutalitás, az erőszak és a hatalommal való visszaélés valamilyen megnyilvánulási formája. Moritz szerint ez azzal magyarázható, hogy ugyan 1917. februárban az „orosz despotizmus” és annak elnyomó apparátusa véget ért, azonban az erőszak „mechanizmusa és automatizmusa”, amely az orosz társadalmat évszázadok óta szabályozta, tovább élt (48.). Különös figyelmet érdemel ebben az összefüggésben a lemergi születésű Karl Radektől beválogatott szöveg. Radek hadifogolyként került Oroszországba, ahol komoly bolsevik karriert futott be, Lenin legszűkebb köréhez tartozott, nevéhez kötődik a vörös terror meghirdetése is. A dokumentumválogatás kézzel foghatóvá teszi számunkra azt a kortársakat meglepő és elrettentő rendkívüli gyorsaságot, amelynek keretében Oroszország a cárizmusból bolsevik diktatúrává vált. A közölt dokumentumok további korszecifikus jellemzője, hogy nem mentesek antiszemita előítéletektől és megnyilvánulásoktól. Hiszen nemcsak a Habsburgok, hanem a Romanovok birodalmában sem volt ismeretlen jelenség az antiszemitizmus, sőt... Az antiszemitizmus korábbi előítéletekre épülő új rétegei nyílnak meg számunkra a források olvasása közben. Megismerhetjük az orosz és nem orosz kortársak félelmeit a világuralomra törekvő „vörös zsidóktól”.

Egy külön fejezetet kapott a kötetben Wolfgang Maderthaner, az Osztrák Nemzeti Levéltár főigazgatója által inkább esszézerűen elemzett Ottó Bauer-írás. Otto Bauer, az osztrák ausztromarxizmus legfontosabb teoretikusa az elő világháború elején a Monarchia hadseregének tisztjeként került orosz fogságba. Az 1917. februári forradalmat Szentpétervárott már szabadlábbon, mensevik politikusok társaságában élte át. Magas rangú, nemzetközi szociáldemokrata kapcsolatainak köszönhetően

azonban már 1918 szeptemberében hazatérhetett Bécsbe, ahol Heinrich Weber álnéven összefoglalta tapasztalatait és véleményét az orosz forradalomról és annak az európai munkásmozgalomra gyakorolt hatásáról.¹⁴ Maderthaner hangsúlyozta az orosz események által kiváltott eufória veszélyeit is. Véleménye szerint az első világháborúban végletekig leterhelt orosz nép lelkesedése alapozta meg a kollektív erőszak és a genocídiumok hátterét.¹⁵

Az osztrák Residenz Kiadónál megjelent munkában a gyors tájékozódást segíti az 1917–1918 közötti orosz eseményeket rövid csokorba szedő kronológia, a dokumentumokban szereplő személyek rövid életrajza, illetve a kötet végén található névjegyzék is. A témában való további elmélyüléshez nyújt segítséget az alapos és igényes jegyzetapparátus és a felhasznált irodalmak jegyzéke is. Az egyes források jegyzetelése megfelel a klasszikus forráskiadás minimum kritériumainak. Éppen abból a célból, hogy képes legyen egy szélesebb olvasóközönséget is megszólítani, a szerző nem vészett el a forráshivatkozások tengerében. A recenzens azonban szerencsésnek tartotta volna, ha Verena Moritz összeállította volna a klasszikus forráskiadáshoz szinte automatikusan hozzátartozó közölt dokumentumok listáját is. Így nemcsak egy összképünk alakulhatott volna ki, hogy milyen témakörökben kerültek források közlésre, hanem a gyors tájékozódást is megkönnyítette volna számunkra.

Mindent egybevetve egy olvasmányosan megírt, kiegyensúlyozott szerkezetű munkát vehetünk kézbe. Ausztriai kortársak szemüvegén keresztül ismerhetjük meg az 1917-es orosz eseményeket, ezek Habsburg Birodalomra gyakorolt hatását, ami ez ideig nem publikált források segítségével válik az olvasó számára elevenné. A kötet a gondosan válogatott elsődleges forrásai miatt egyrészt meleg szívvel ajánlható a korszakot kutató szakembereknek. Másrészt minden olyan olvasó haszonnal

¹⁴ Heinrich WEBER: *Die russische Revolution und das europäische Proletariat*. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Brand, Wien, 1917.

¹⁵ Wolfgang MADERTHANER: Das Prinzip Hoffnung. Otto Bauer und die russische Revolution. In: Verena MORITZ: *1917. Österreichische Stimmen*. I. m. 242.

forgathatja, akit érdekel, hogy a száz évvel ezelőtti orosz világ-történelmi eseményeket miként látták testközelből, első kézből a Habsburg Birodalom képviselői. Az élményszerűségért és olvasmányosságért Moritz szuverén és átfogó korszak- és forrás-ismerete a garancia.

Murber Ibolya